

*Серебро М. В.,**аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СУТНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ДЕРЖАВОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті досліджено сутність та перспективи використання аксіологічного підходу в державознавстві, виділено два напрями його застосування, опосередковані дуалізмом розуміння категорії цінності: відносність та абсолютизація. Надане авторське визначення аксіологічного підходу, що відповідає дослідженню держави, та запропоновано два рівні її оцінки: матеріальний, що відображає динаміку цінності держави, та ідеальний, що висвітлює її статичний аспект.

Ключові слова: аксіологічний підхід, цінність, держава як цінність.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку юридичної науки характеризується плюралізацією використовуваної методології, що дає можливість по-новому поглянути як на право, так і на державу. Аксіологічний підхід до розуміння права вже проявив свій високий евристичний потенціал під час характеристики ціннісного аспекту права. Проте слід погодитись із твердженням про те, що традиційне зведення філософських аксіологічних проблем до тих, які стосуються тільки права й пов'язуються з існуванням такої галузі філософії права, як аксіологія права (правова аксіологія), навіряд чи охоплюють увесь спектр ціннісних аспектів юридичного буття [1, с. 8]. У такому ракурсі державі не відводиться належного місця, що є неприйнятним. Проблема аксіологічного виміру держави – це проблема її апологізації, яка є необхідною через кризу держави, що проявляється в тотальній втраті її інституціональної легітимності та неспроможності задовольняти всі мінливі потреби глобалізованого суспільства. Саме за допомогою застосування аксіологічного підходу під час дослідження держави з'являється можливість оцінки її значення як для суспільства в цілому, так і для окремого індивіда, що відкриває перспективи реабілітації держави як універсальної, історично сформованої політичної організації суспільства, що потребує змін, але не руйнування та заміни.

У юридичній сфері аксіологічний підхід продуктивно використовується під час дослідження права (роботи М.М. Алексєєва, К.В. Горобця, Д.А. Керімова, М.І. Козюбри, П.О. Недбайла, М.П. Орзіха, П.М. Рабіновича, А.О. Фальковського та інших). Проте вбачається, що ціннісна проблематика держави ще не зайняла належного місця. Лише окремі роботи Ю.П. Лободи, Л.С. Мамута, М.М. Марченка, Ю.М. Оборотова та П.М. Рабіновича були присвячені аналізу цінності держави, однак поза увагою залишався сам методологічний аспект дослідження, що призводить до дискусій про цінність держави на різних рівнях її розуміння.

Метою цього дослідження є аналіз сутності аксіологічного підходу в державознавстві та доведення його високого евристичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна наука пов'язує свій розвиток із проблемним полем ціннісно-оціночних відносин, що говорить на користь посилення аксіологічного фактора в дослідженні сучасного суспільства та його проблем. Рефлексія над аксіологічною проблематикою характерна сьогодні й для юридичної науки. Слід погодитись із Ю.М. Оборотовим, який стверджує, що для юриспруденції ціннісна характеристика держави сьогодні дуже значима та пов'язана з інтенсивними процесами

змін й потрясінь, що зумовлені індивідуалізацією та глобалізацією суспільства та нездатністю держави адаптуватися до стрімких змін у всіх сферах епохи постмодерну [1, с. 9]. У свою чергу Л.С. Мамут зазначає: «Проблема цінності держави почала свій життєвий шлях уже давно, і починався він з простих прагматичних питань: як належить ставитися до держави та її атрибутів (позитивно або негативно), якому державному ладу віддавати перевагу та ін., ведучи по суті дискусію про цінність держави та релевантні їй цінності, мислителі минулого тим не менш не зробили цінність змістом самостійної проблеми теорії держави, не поставили її як таку» [7, с. 5]. Однак потрібно звернути увагу й на те, що для повноцінного формування зазначена проблематика повинна була пройти певні етапи свого становлення, тому пропонуємо виділити такі етапи: практичний (ідеологічний) та теоретичний (методологічний).

На практичному (ідеологічному) етапі ціннісний аспект держави завжди нівелювався й підмінявся ідеологією, яка була визначальною в той чи інший історичний період, цінність держави або гіперболізувалася, або занадто нівелювалася. Так, у фашистській Італії, де етатизм став частиною державної ідеології, держава була вищою та абсолютною цінністю. У свою чергу, у Радянському Союзі державі відмовлялося в ціннісному змісті взагалі. По-перше, це було обумовлено тим, що аксіологічна проблематика мала у своїй теоретичній основі ідеалістичну філософію, що суперечило матеріалістичній картині світу радянської людини; по-друге, з точки зору марксизму-ленінізму, державу не можна було розглядати як цінність, адже вона була знаряддям класового панування та із часом взагалі повинна була відмерти.

Мова йде про те, що створення відповідних ідеологічних передумов у цьому питанні має ключове значення, і оцінка держави буде релевантною дійсності лише тоді, коли плюралізм сам по собі стане визначальною рисою суспільного життя. Сучасність, яка може бути охарактеризована саме таким чином, дає можливість стверджувати, що тільки нещодавно з'явилася перспектива пізнання ціннісного змісту держави, виділена від будь-якої ідеології.

Перехід до другого етапу формування цієї проблематики, зокрема теоретичного (методологічного), опосередкований необхідністю вироблення наукового інструментарію пізнання цінності держави зі своєю категоріальною системою. Саме формування аксіологічного підходу надало можливість якісно нового виміру держави та стало кінцевим етапом переходу зі сфери буденних дискусій у сферу повноцінного філософсько-наукового осмислення значення держави.

Загалом методологічний підхід можна визначити як побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка опосередковує загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження [8, с. 197]. Підхід дає нам можливість постулювати певну ідею, а також саме з її позиції досліджувати певний об'єкт. З огляду на це в загальних рисах аксіологічний підхід розуміють як аксіоматичну ідею, в основу якої закладене розуміння досліджуваного об'єкта як цінності та його оцінка крізь призму різноманітних ціннісних орієнтацій.

Відповідно до вимоги концептуальності в пізнанні необхідно застосовувати систему категорій, що є координатами теоретичного мислення в певній сфері. Так, Л.М. Сумарокова зазначає, що найбільш важливі та фундаментальні поняття називають категоріями, вони формують своєрідний смисловий каркас будь-якої науки й спеціальної області знання та практичної діяльності [10, с. 45]. Із цією думкою погоджується О.А. Вусатюк, який вважає категоріями «найбільш загальні форми понять і висловлювань, які відображають суттєві зв'язки та відношення пізнання та визначають характер теоретичного мислення» [2, с. 124].

Такою базовою категорією для аксіологічного підходу є цінність. У найширшому аспекті під цінностями зазвичай розуміють явища дійсності (факти ідеального та матеріального світу), які мають те чи інше значення для суспільства, його груп або окремих осіб.

Ще в епоху Античності філософів цікавила проблема цінностей, проте в той період вона ототожнювалася з буттям, а ціннісні характеристики включались до його поняття. У середньовіччі, наприклад, цінності набували релігійного характеру та пов'язувались з ідеальною божественною сутністю. В епоху Відродження на перший план висувались духовні виміри цінності (гуманізм, вільнодумство, свобода). У Новий час підходи до учення про цінності почали визначати з позицій раціоналізму, що пояснюється розвитком науки та формуванням нових суспільних відносин. Поворотним моментом у розвитку учення про цінності стала філософія І. Канта, який першим розмежував поняття сущого й належного, реального та ідеального, буття і блага, протиставив проблему моральності як свободи сфері природи, яка знаходиться під впливом закону необхідності. Власне теорія цінностей як наукова система філософських знань стала формуватися в другій половині XIX століття в працях німецьких філософів В. Віндельбанда, Р. Лотце, Г. Когена, Г. Ріккєрта. Далі аксіологічну проблематику активно розглядали представники феноменології, герменевтики, екзистенціалізму та інших філософських напрямів. Саме в цей період формуються два основних підходи до розуміння природи цінності: відносний та абсолютний.

Представники поглядів щодо відносності всіх цінностей виходять із того, що цінність неможлива без суб'єкта її пізнання (оцінки). Для них цінності існують «тут і зараз» у залежності від обставин та потреб людини. З огляду на це цінності виступають як властивість предмета або явища. Проте цінності притаманні предмету або явищу не від природи, не просто через внутрішню структуру об'єкта самого по собі, а тому, що об'єкт втягнутий у сферу суспільного буття людини та стає носієм певних соціальних відносин. У ставленні до суб'єкта (людини) цінності служать об'єктами її інтересів, а для її свідомості здійснюють роль повсякденних орієнтирів у предметній і соціальній дійсності, визначення різноманітного практичного ставлення людини до навколишніх предметів і явищ. Крайність такого розуміння проявляється в тезі античного філософа-софіста Протагора: «Людина – міра всіх речей». Послідовними в такому напрямі є роздуми філософа права Г. Радбурха, який стверджував, що «ми сприймаємо (пізнаємо) людей і речі, які мають і не мають цінності. І при цьому не усвідомлюємо того, що ми, суб'єкти пізнання, є джерелом ціннісних критеріїв, а не речі і люди – об'єкти цього спостереження» [9, с. 11].

Під абсолютизацією цінності розуміється її об'єктивація, так би мовити вважання апіорі. У такій трактовці онтологія цінності виходить за межі суб'єкта її пізнання, тобто оцінки. Об'єкт оцінки фактично стає самоцінним через наявність у нього певних властивостей (ідейних основ), які не залежать від суб'єкта (людини). У цій трактовці цінності є чимось вищим, ніж звичайна зацікавленість людини. Оцінка і, як результат, цінність певного явища – це більше, ніж потреба й виключна прерогатива людини як показник її зв'язку з культурою. Цінності розглядаються як такі, що являють собою

ідеальні сутності, сфери яких знаходяться поза досвідом людини та не залежать від її інтересів та потреб. Вони є стійкими та незмінними й засвоюються індивідом у процесі його соціалізації. Філософи це пов'язують із тим, що потреби можуть усвідомлюватися або не усвідомлюватися, або ж усвідомлюватися неадекватно. Тобто фактично значущі явища можуть не усвідомлюватися як цінності, а те, що не являє собою ніякої цінності, може помилково сприйматися цінністю. Абсолютистська традиція розуміння цінностей у своїй основі впливає з об'єктивно-ідеалістичного світогляду у вигляді платонівських ейдосів або гегелівської абсолютної ідеї.

Такий загальний аксіологічний методологічний дискурс накладає відбиток і під час дослідження цінності держави, тому пропонуємо виділити за аналогією відповідні два напрями: відносної та абсолютної цінності держави.

У межах відносного розуміння держава не може бути постійною цінністю, оскільки це завжди буде опосередковано конкретними умовами та спрямованістю інтересів індивіда, а також проявитиметься ситуативно, вона стає цінною тоді, коли задовольняє та створює відповідні умови для задоволення потреб індивіда.

Будь-яка держава в процесі своєї діяльності тією чи іншою мірою задовольняє певні соціальні потреби, тобто функціонально пов'язана із суспільством. Зрештою, зв'язок держави із соціумом – це суб'єктно-об'єктний зв'язок, особливістю якого є те, що держава – це одночасно і структурний ідеологічний елемент суспільства (колективного суб'єкта) й об'єктивована форма соціальної пізнавально-практичної діяльності. Такою формою є політична організація суспільства, виражена назовні в певних інститутах (механізмі держави), відносно відособлена від суспільства та його складових частин. Інакше кажучи, держава являє собою один з елементів суб'єкта, який (елемент) протистоїть йому як цілому та розглядається в цьому аспекті як об'єкт. Зазначене суб'єктно-об'єктне відношення є визначальним, суттєвим відношенням держави, яке виявляє себе в її генетичних та функціональних зв'язках із суспільством.

Досліджуючи цінність держави, Ю.П. Лобода зазначає, що «необхідним елементом структури сутності держави є її властивість задовольняти певні соціальні потреби та інтереси, ця сторона держави є одночасно й сутністю цінності держави як соціального явища, а тому – соціальною сутністю держави» [6, с. 41]. У рамках такого дослідження автор пропонує проблему цінності держави сформулювати саме як проблему дослідження соціальної сутності держави.

Таким чином, ціннісний зміст держави – це її здатність забезпечувати в процесі свого функціонування та розвитку задоволення основних потреб окремих індивідів і їх спільнот (національних, соціально-економічних, демографічних, релігійних тощо), а також створювати умови для можливого (за наявних конкретно-історичних обставин) їх задоволення. У межах відносного підходу держава постає цінністю тоді, коли відповідає певним ціннісним орієнтаціям суспільства (наприклад, проголошення та забезпечення реалізації прав та свобод людини, взаємна відповідальність особи та держави, належний рівень соціального забезпечення, охорона та захист законних прав та інтересів особи, забезпечення безпеки тощо).

Абсолютизація цінності держави зумовлена тим, що держава – це дуже складний та багатогранний об'єкт, але цінність її загалом безсумнівна та очевидна. Однак у наразі мова йде про те, що абсолютно не всі виміри, блоки, елементи, ознаки та властивості держави є суттю її цінності. Держава тут постає не просто історично зумовленою формою організації людей, а одним із найбільших надбань цивілізації. Біосоціальна природа людини опосередковує життя необхідну потребу в комунікації та співіснуванні з іншими людьми, і тут держава стає вищою формою такої комунікації. Крім того, вона стає проявленням сутності самої людини.

Серед вітчизняних науковців яскраво така позиція представлена роботами В.К. Липинського, який трактував державу як перма-

нентну та абсолютну цінність. Так, у нарисі програми Української демократичної хліборобської партії він писав, що повним життям жив наш народ лише тоді, коли він користувався на своїй землі повнотою своїх суверенних прав, тобто мав державу (Київську Русь, Козацьку державу) [5, с. 255].

О.А. Івакін, розглядаючи державу як частину сутності людини, стверджує, що Платон був абсолютно впевнений у тому, що неможливо пізнати що таке справедливість, моральність та свобода, абстрагуючи все це багатство проявлення людської сутності від держави і законів його побудови й функціонування [4, с. 6]. Г.В.Ф. Гегель також опосередковано розглядав державу саме в абсолютизованому розумінні її цінності: «Здійснення справедливості можливе лише оскільки людина є членом держави, так як справедливість у її реальності та істині існує тільки в державі» [3, с. 188].

Така позиція щодо цінності держави зустрічається з досить очікуваною критикою, зокрема, постають питання про те, як ми можемо вважати державу абсолютною цінністю, якщо далеко не кожна держава отримує позитивну оцінку з боку суспільства (наприклад, КНДР). Проте Л.С. Мамут зазначає: «У дискусіях такого роду мова йде про цінність держави як такої, про державу як цінність, проблема ж міри цінності будь-якої конкретно-історичної модифікації держави, міри реалізованості в такій модифікації тих чи інших соціальних, політичних, правових, моральних, релігійних ідеалів – проблема вже інша» [7, с. 10].

Вбачається, що дві зазначені позиції щодо виміру цінності держави за своєю суттю не є протилежними. Відмінність між ними полягає в різному вимірі буття цих оцінок, опосередковане матеріалістичними або ідеалістичними світоглядними установками. З огляду на це пропонуємо виділити два рівні оцінки держави: матеріальний та ідеальний.

Матеріальний рівень оцінки держави під час застосування аксіологічного підходу буде відображати її динамічний аспект, сутністю якого виступатимуть потреби особи та релевантні їм значимі характеристики конкретної держави, які є змінними та різними. Тут цінність буде актуалізована та індивідуалізована. У такому напрямі аксіологічний підхід дасть нам можливість відділяти цінне від нецінного і тим самим сприяти еволюційному розвитку конкретно-історичної форми прояву держави. Наприклад, на цьому рівні ми зможемо оцінювати державу з позицій її відповідності сучасним цінностям: гуманізму, демократії, правам людини, верховенству права, законності тощо. Тут ми можемо виділити окремі блоки та виміри конкретної держави та визнавати одні держави цінностями, інші – антицінностями.

Ідеальний рівень, у свою чергу, дасть змогу аксіологічному підходу розкрити ідейну сторону буття держави, що відобразить її статичний аспект. Такий напрям відкриває перспективу пізнання ідеальної сутності держави, сприятиме її апологізації та підвищенню рівня її легітимності. При цьому тут дуже важливо відмежуватись від етатизму, засобом чого має слугувати ідея, що держава для людини, а не людина для держави. Цей рівень дає можливість оцінювати державу як універсальне поле втілення в життя людських потреб та інтересів, тут держава розглядається як надбання цивілізаційного розвитку, що протистоїть хаосу й варварству та має не тільки формалізоване вираження, а й глибоку ідейну наповненість. У підтримку цієї позиції Ю.М. Оборотов стверджує, що держава – це не тільки сила примусу, заснована на законах, а також й ідея, яка мобілізує сили народу для загальної справи на основі авторитету державної влади, довіри населення до її політичних досягнень і цільових програм розвитку [1, с. 11]. На цьому рівні постулюється ідея про те, що людина поза державою може існувати, але саме існувати, а не жити повноцінно. Цей напрям дає можливість оцінити такі ціннісні аспекти держави, як стійкість, пу-

блічність, універсальність та інші, а також оцінити значення образу держави як певної ідеалізованої форми її буття.

Висновки. Загалом, виходячи із зазначеного, аксіологічний підхід у державознавстві можна визначити як загальну стратегію дослідження, об'єднану однією ідеєю, суть якої проявляється в пізнанні держави крізь призму відносних ціннісних орієнтацій (оцінка відповідності конкретно-історичного прояву держави ціннісним орієнтаціям індивіда та суспільства) та абсолютних ціннісних начал держави (як універсальної форми політичної організації людей, зовнішнє вираження та конкретно-історичний прояв якої не має значення). Застосування аксіологічного підходу в сучасному державознавстві вбачається перспективним та малодослідженим. Саме використання евристичного потенціалу юридичної аксіології в напрямі перцепції державно-правових явищ має відкрити можливість отримати якісно нові знання у сфері державознавства, зокрема, поряд із пошуком та відкриттям певних закономірностей досягнути та виявити глибинну ціннісну значимість держави як явища взагалі.

Література:

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: [монографія] / Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін. – О.: Фенікс, 2012. – 492 с.
2. Вусатюк О.А. Философский словарь / О.А. Вусатюк. – К.: А.С.К., 2006. – 392 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии: в 2 кн. / Г.В.Ф. Гегель. – СПб.: Наука, 2001. – Кн. 2. – 2001. – 432 с.
4. Івакін А.А. Государство и право как важнейшие аспекты сущности человека / А.А. Івакін // Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 травня 2013 року). Т. 1. – О.: Фенікс, 2013. – С. 5–7.
5. Липинський В.К. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії / В.К. Липинський // Липинський В.К. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна / В.К. Липинський. – К.: Філадельфія, 1994. – 285 с.
6. Лобода Ю.П. Цінність держави як складник предмета теоретико-правової юриспруденції / Ю.П. Лобода // Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»: зб. наукових праць. – 2001. – № 10. – С. 40–44.
7. Мамут Л.С. Государство в ценностном измерении / Л.С. Мамут. – М.: Норма, 1998. – 48 с.
8. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: [навч. посібник] / П.М. Рабінович. – 9-е вид. зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 197 с.
9. Радбурх Г. Философия права / Г/ Радбурх; пер. с нем. – М.: Международ. отношения, 2004. – 240 с.
10. Сумарокова Л.М. Основи логіки: навч. посібник – 2-е вид., перероб. й доп. / Л.М. Сумарокова. – О.: Юридична література, 2003. – 240 с.

Серебро М. В. Сущность и перспективы использования аксиологического подхода в государственном управлении

Аннотация. В статье исследована сущность и перспективы использования аксиологического подхода в государственном управлении, выделено два направления его применения, опосредованные дуализмом понимания категории «ценности»: относительность и абсолютизация. Дано авторское определение аксиологического подхода, соответствующего исследованию государства, и предложены два уровня его оценки: материальный, отражающий динамику ценности государства, и идеальный, показывающий его статический аспект.

Ключевые слова: аксиологический подход, ценность, государство как ценность.

Serebro M. The essence and prospects of application of axiological approach to the state studies

Summary. In the article the essence and prospects of application of axiological approach to the studies of a state were analyzed. Two directions of using axiological approach to the state were selected, these directions are determined by certain dualism in understanding of the category of values: viewing them as phenomena of the relative or absolute nature. The definition of axiological approach to the state was proposed by the author, and two levels of its evaluation were distinguished: the material level, reflecting the dynamics of the value of the state, and the ideal one, showing the static aspect.

Key words: axiological approach, value, state as a value.